

Stručni rad

ČOVJEK I DERVIŠ, ILI ODRASTANJE I SMRT

Željka Pintar, Dječji vrtić Kustošija, Zagreb

Sažetak

Radom je predstavljen Selimovićev roman *Derviš i smrt* kao izniman psihološko-filozofski spis. Istaknuta je bitnost njegovih svezvremenskih poruka, osobito za suvremenu čitateljsku populaciju. Izdvojene su njegove značajne, univerzalne odgojne ideje. Roman, naime, upućuje na ljudsko su-konstruiranje osobnosti u zajednici. Njime se ukazuje kako čovjek nije neovisna i samodostatna jedinka, već je upućen empatiji i samo-prepoznavanju u Drugome. Djelo upućuje na utjecaj intimnog i šireg socijalnog okružja u psihološkom formiranju jedinke. Roman slavi odvažnost zrelog pojedinca. On je poticaj čovjekovom odrastanju i autonomnom organiziranju vlastitog postojanja. Upućen je pojedincu svakog doba i društvenog miljea. Selimović zagovara ljudsku, bratsku ljubav. Njegov je roman protest protiv svakog totalitarnog principa, u privatnom ili širem društvenom kontekstu. Afirmira temeljne odgojne poruke, i kao takav je promotren ovim radom.

Ključne riječi: ljubav, odrastanje, vjera

1.Uvod

Čovjek je biće izbačeno iz situacije koja je određena, kao što su određeni instikti, u situaciju koja je neodređena, neizvjesna i otvorena. Svijest o vlastitom odvojenom entitetu, o ograničenom trajanju života, o tome da je bez svoje volje rođen i da će bez svoje volje umrijeti, o vlastitoj samoći i odvojenosti, o bespomoćnosti pred silama prirode i društva, čovjekovu otuđenu egzistenciju pretvara u nesnosnu tamnicu. Kako se ne bi psihološki dezintegrirala (poludjela), jedinka mora napustiti svoj zatvor i, na ovaj se ili onaj način, ujediniti s ljudima i vanjskim svijetom [4]. Iako se na izdvojenost može reagirati na razne načine, u njihovoj su suštini dva osnovna principa - simbiotičko stapanje, ili ljubav [4]. Podčinjen ili nadčinjen pojedinac, izgubljen u konformističkom društvu ili ovisnički spojen sa svijetom, neautentično i neslobodno reagira na osamljenost. Nasuprot tome, produktivna orijentiranost na ljubav kojom čovjek uspostavlja zajedništvo s Drugima, podrazumijeva zrelost, svladanost svake zavisnosti, narcisoidne svemoći, želje za izrabljivanjem ili zgrtanjem [4]. Simbiotički sjedinjeni pojedinci gube integritet. Doživljavaju sugovornika kao *Malog Drugog* poimajući tuđe *Ti* kao vlastitu zrcalnu sliku. Projicirajući vlastite ideala ega u drugoga i poistovjećujući se s njime, stvaraju lažni doživljaj vlastite jedinstvenosti [9]. Nositelj identifikacijske slike u društvu određenog vremena je tzv. *Drugo znanja* [9]. Predstavnici njegove funkcije najčešće su institucije, ideologije ili "osobe od autoriteta". Dok je *Mali Dugi* pojedinčevo ogledalo, *Drugo znanja* dirigira njegovu žudnju. Odnosi s *Malim Drugim* i *Drugim znanja* baziraju se na fundamentalnoj fantazmi - nezreloj pretpostavci kako se identifikacijom postiže cjelovitost i jedinstvenost. Nastojeći zadobiti prepoznavanje i priznavanje od Drugoga, a budući da to čine pomoću njega i u njemu, pojedinci postaju sve zarobljeniji [9]. Kako bi se čovjek zrelo i autentično odredio potreban mu je neposredan odnos lišen svake pojmovnosti, predznanja i mašte. Između nezapriječenih *Ja* i *Ti* ne stoji nikakva svrha, požuda ili anticipacija. Oslobođen od pretpostavki sugovornika, *Ti* se prihvaća kao cjelovita osoba. Bezrezervna otvorenost prema Drugome podrazumijeva čovjekovu sposobnost da *Ti* postaje dio njegova vlastita bića, da se u njemu otvara i ostvaruje u potpunosti [3]. U takvom se odnosu dijele radost, zanimanje, duhovitost ili tuga - svi izrazi i manifestacije života. U uzajamnosti ljubavi, životnost pojedinaca se uvećava - ljubav je moć koja proizvodi ljubav [4]. Moguć poticaj pojedinčevom lišavanju od samorobovanja i doseganju unutarne slobode, susret je sa *stvarnim*. Naime, svojim simboličkim djelovanjem, čovjek sirovoj materijalnosti nameće red. On strukturira svijet, često potpuno nesvjestan slučajnih učinaka i opasnosti koje mogu predstavljati nepredvidive i nesprečive intuzije *stvarnog* uprisutnjenog u sveprisutnoj i radikalnoj slučajnosti svakodnevnog življenja. Uviđanjem kako je mogućnost organiziranja svijeta nesveobuhvatna i nepotpuna, pojedinac priznaje realnost vlastite smrtnosti i suštinske slučajnosti života [9]. Povreda čovjekove narcisoidne pretpostavke o vlastitoj svemoći i sveznanju nužno ga dovodi do tuge i ljutnje. Takve je doživljaje potrebno prihvatiti, smjestiti u jezik i podijeliti s Drugima. Jezik (kao medij dijaloga koji se ne pojavljuje samo u fonetičkoj formi) predstavlja znak i spomenik ljudskog zajedništva [3]. Po svojim povredama slični, pojedinci koji netrivialnim dijalogom razmjenjuju autentične doživljaje i razočaranja, unatoč svim prividnim razlikama, uviđaju svoje zajedništvo utemeljeno u ljudskoj sličnosti.

Ideje o nužnosti konformističkog odlijepljivanja od zajednice, o vjeri u sposobnosti uma i važnosti intelektualne skromnosti, o presudnosti prijateljstva i ljudskoj krhkosti, o potrebi objektivnog razumijevanja karakteristika svog društva i aktivnog djelovanja u njemu, odgojno su važne (osobito) odrastajućoj populaciji suvremene zajednice. One su, u svojem psihološko-filozofskom karakteru, predstavljene romanom *Derviš i smrt*, čije su glavne okosnice (zbog njihove neizmjerne odgojne vrijednosti) tematski predmet ovoga rada.

2.Strukturiranje jednog života, agonija odrastanja i smrt

Ahmed, središnji lik romana *Derviš i smrt*, neizgrađene emocionalne veze s ocem, bez djela psihološke strukture koja se razvija u kontaktu s njime, uskraćen za unutrašnji ćup zlata [1], u svijetu, poput svih ljudi, traži sreću, *zlatnu pticu*. Nakon vojne službe, u kojoj se zbog duhovne razvijenosti osjeća izdvojeno i nepripadno, osobnost pokušava izgraditi u derviškom redu kojem se identifikacijski predaje. Red ga uči karakternoj čvrstoći i on mu je, poput dobrog sina, slijepo poslušan. U dosljedno življenje derviških uvjerenja ulaže godine čistog života. Zbog krute slijeposti s religijskim zakonom, smatra se časnim. Miran u uvjerenju o svojoj moralnoj samo-ispravnosti, a udaljen od Drugih, posvećen je službi. Slučajni bjegunac u dvorištu tekije nenadano ga suočava s mogućnošću utjecaja na sudbinu konkretnog čovjeka, i to ga zbunjuje i plaši. Ahmedova posvećenost duhovnom, osim od ljudi, odjeljuje ga i od vlastitog tijela. Prezrivot prema tjelesnom smatra odrazom karakterne snage jer *čovjek nije bog i njegova je snaga baš u tome da suzbija svoju prirodu jer ako nema šta da ubija u čemu je zasluga* [10]. Usmjeren na potiskivanje fizičkih signala on se, umjesto na produktivnu i aktivnu orijentiranost prema drugome u duhu ljubavi, disocira i od vlastitih osjećaja pa pasivno živi u lagodnoj ravnodušnosti. Kako opisuje Hasan, njega *neuspjesi ne uznemiravaju, računa na beskrajno vrijeme, opravdanje traži u razlozima izvan njega samoga, lični gubitak, bol i čovjek postaju mu manje važni* [10]. Iako zbog susreta s bjeguncem moralno dvoji, proces Ahmedovog odrastanja započinje utamničavanjem njegovog brata. Upravo ga ta okolnost uvodi u agoniju identifikacijskog izdvajanja od svijeta čime mu proces psihološkog sazrijevanja postaje izravno nametnut. Ahmed, koji u derviškoj tekiji gubi vlastitu pojedinačnost, sada preispituje moralnu ispravnost religijskog društva. Osjeća kako treba pronaći vlastiti odgovor na svoju situaciju. Umjesto apstraktnog rezoniranja, razumije da, u odmaku od pretpostavljenih istina, mora steći objektivno znanje o specifičnoj okolnosti i, umjesto u imaginarnom, prebivati u realnom svijetu. Nužno se odrediti prema smrti brata, nepravdi vlasti i vjerskom opravdanju života. Od zahtjevnosti situacije brani se fantazijom o jedinstvu sa svijetom. Maštajući o djetinjstvu - *zaštićenom blaženstvu toplog i tamnog praizvora* [10], sanjari o povratku u majčinu maternicu gdje se život odvija jednostavno, posredstvom drugoga. No, iako komotno, takvo bivanje nije slobodno. Stvarnost se, prije ili kasnije, nameće kao nužnost. Kako bi se odijelio iz simbioze sa okruženjem, neophodno je da vlastitom snagom konstruira autentičnost. Kako se čovjek cijelog života strukturira u odnosu s Drugime [6], Ahmed to ne može sam. Kako bi tegobnost situacije u kojoj se zatekao mogao nadići, potreban mu je prijatelj - barem jedna pojedinačnost koja ga vidi i razumije. Tako Ahmeda od psihološkog raspada štiti prijateljska empatija Hasana. Ona je lijepilo koje drži na okupu njegovu osobnost na samom rubu fragmentacije [6]. Roman je zapis o prijateljstvu. U

svojoj osamljenosti, Ahmed zaključuje kako je *dovoljno da zna da postoji jedan dobar čovjek na svijetu, pa neka je i jedini, da bi ga pomirio s ostalim ljudima* [10]. On uviđa Hasanovu mudrost, znanje i empatiju [6]. Prepoznaje njegovu slobodnost koja ga dovodi do spoznaje vlastitog unutarnjeg ropstva.

U početku poznanstva, njih dvojica su osobnosti oprečnih svojstava. Kao zapriječen subjekt, Ahmed teži strogom, derviškom redu, *Čovjek mora da stvara red, da se ne izbezumi*. Suprotno tome, Hasan je *nemaran, nesitničavo slobodan, koristi se stvarima, ne služeći im i ne poštujući ih suviše*. Kako je *red konačnost, tvrdi zakon, umanjivanje broja mogućih životnih oblika, lažna uvjerenost u vladanje životom* [10], Hasan ga se pomalo i boji, *jer život se sve više otima, što ga više stežemo* [10]. Hasan ne teži samodostatnoj zatvorenosti u koju ništa vanjsko ne prodre i koja se, samim time, nikad ne mijenja. Stalnost i nepromijenjenost, statičnost, urednost i pravilnost ne priliče živome [8]. On je dovoljno hrabar da uranja u kaos, prihvati dekonstrukciju i stvara novo ujedinjenje. Samopouzdan, misaono je fluidan. Nadilazi fantaziju o sveznanju te razgrađujući vlastite istine, dozvoljava da tuđe zažive u njemu. Sposoban je za istinski, osoban dijalog. Upravo zato što *ima tačku za koju je vezan* [10], voli i ono što mu je strano. Svoj susret i dijalog sa svijetom Hasan predstavlja putovanjima. Za njega *čovjek nije drvo, i vezanost je njegova nesreća jer mu oduzima hrabrost, umanjuje sigurnost*. Kako navodi, *vežući se za jedno mjesto, čovjek prihvata sve uslove, čak i nepovoljne, i sam sebe plaši neizvjesnošću koja ga čeka. Promjena mu liči na napuštanje, na gubitak uloženog, netko drugi će zaposjesti njegov osvojeni prostor, i on će početi iznova. Ukopavanje je pravi početak starenja jer čovjek je mlad sve dok se ne boji da započinje* [10]. Za Hasana je putovanje spremnost na preispitivanje vlastitih predrasuda, na odmak od samoga sebe. Suprotno Ahmedu koji se pita *na koji se način može živjeti bez vjerovanja što je za čovjeka priraslo kao koža, koje je ti?* [10], on vjeruje u postojanost identiteta pa ne uzmiče od susreta s različitim i drugačijim Drugim. Tjeskobno vezan uz dervišku misao, Ahmed je pokoren čovjek. Bez vjere u vlastiti sud, misao i doživljaj, ne živi samostalno. U strahu od susreta s čovjekom, nesposoban za dijalog, skriveno živi bez Drugih. Šablonski govori, ali ne razgovara. Njegovi tekijski dijalozi s dervišem Mula Jusufom beživotne su razmjene automata, robotske izmjene replika bez srca - *lične stvari su suviše tanane, mutne, nekorisne, treba ih ostaviti sebi ako ne možemo da ih ugušimo. Način razgovora među nama sveden je uglavnom na opšte, poznate rečenice, kojima su se služili i drugi prije nas, zato što su sigurne, provjerene, zato što čuvaju od iznenađenja i nesporazuma. Lična boja je poezija, mogućnost iskrivljenja, proizvoljnost. A izaći iz kruga opće misli, znači posumnjati u nju. Zato smo se poznavali samo po onome što nije važno ili onome što je u nama jednako. Drugim riječima, nismo s poznavali, niti je to potrebno. Poznavati se, značilo bi znati ono što ne treba* [10]. Ahmed teži dosezanju neprodiruće cjelovitosti u samodostatnom odnosu sa Bogom. Sklanjajući se u svemoćno zaštitništvo, skriva svoju ljudsku krhkost. Suprotno tome, Hasan odvažno ustvrđuje *kako sve što u čovjeku vrijedi, to je ranjivo*. Braniti se snagom i bezosjećajnošću *znači svetiti se sebi zbog razočaranja; to je dizanje ruku od svega što čovjek može da bude* [10]. Suština težnje za moći je strah. Pojedinac vođen strahom, čak i u prividnoj moćnosti, robuje vlastitoj slabosti.

Suočen s bratovom smrću, Ahmed se mijenja. Njegovim ubojstvom započinje odrastajuća transformacija čovjeka koji napušta sigurno okrilje religije, i strukturira se kao autonomna jedinka. U autoritarnom društvu koje kontrolira govor i zaposjeda misao, Ahmed javno pogovara o zločinu i smrti nedužnog čovjeka. Prkoseći totalitarnim principima, uspostavlja vlastitu relaciju sa svijetom. Umjesto u derviško, obraća se svijetu u osobno ime. Nakon molitve, u svojoj namjeri da ne napuste džamiju, vjernici mu pokazuju želju da ga vide, da im pokaže tko je on zapravo u trenutku gubitka brata. Ahmed osjeća da je vrijeme za susret. Iako je kao mladić promatrao ljude kao neodređenu apstrakciju, bez stvarnog interesa za konkretnog pojedinca, sada vidi Druge. Mada je nakon molitve, *mogao da ustane i ode, da pobjegne od sebe i od njih ili ih je mogao zamoliti da izađu, kako bi ostao sam u tišini prazne džamije*, Ahmed ne želi da sve ostane u njemu, da *ga uguši tuga, onijemi neiskazan bijes i žalost* [10]. On se pozicionira govorom, traži saučešće sugovornika. Ostajući s Drugima, poziva se na njihovo zajedništvo. Oni ga razumiju i njihovom brigom on zadobiva ljudski smisao [5]. U povezivanju netrivialnim govorom, u dijeljenju osobnih misli i vlastitih osjećaja, Ahmed se strukturira kao čovjek, vjernik i brat.

Brata sahranjuje uz tekijski zid, *na mjestu gdje se sokak otvara prema kasabi* [10]. Grob je između Ahmeda i ljudi, kao štit i opomena. Bratova smrt povezuje ga s Drugima. Suosjećanje Hasana i empatija vjernika vraćaju ga u svijet ljudskog. Razvojem radnje svoga života, osim psihičke, Ahmed osvještava i fizičku bol. Pretučen, i utamničen, osjeća tijelo koje se *buni protiv zaboravljanja i podsjeća na sebe* [10]. On prstima gnječi rane, dotiče ljepljivu krv, raspoređuje svoju bol. Prisjeća se kako *su mu u tekiji prali rane kamilicom i ham pamukom, a sada on, u rastrgnuto tkivo utiskuje su prljavštinu nakupljenu na zidu...., bol je jak, žari se u tami, njime postoji, tijelo ga vraća u stvarni život* [10]. Nakon bivanja u organiziranoj pravilnosti jasno strukturirane stvarnosti koja se, u svojoj zaokruženoj samo-dostatnosti i prividnoj cjelovitosti uopće ne mijenja, svijet bolno prodire u njega. Interaktivnost sa stvarnim koje ranjava u agoniji patnje, otjelovljuje ga jer, nezaštićen imaginarnim, napokon slobodno susreće svijet. Naposljetku, odnos prema nepravednom poretku strukturira mržnjom. Obuzetost njome, opisuje kao tren svog preobražaja. Uviđa da zbog nje *postaje bogatiji, određeniji, plemenitiji, bolji, čak i pametniji*. Zahvaljujući *mržnji uspostavlja odnos prema svemu, oslobođen straha zbog besmisla života* [10].

Ljutnja, gnjev i mržnja vraćaju mu vitalnost - on osjeća vlastitu namjeru i potrebu za proaktivnošću u neposrednom svijetu [7]. Neprepušten sudbini, djelatno sudjeluje u stvarnosti. Obara se na nepoštene principe, aktivno tražeći pravdu. Koračajući nespuštene glave za kadijom, neoborenim pogledom gleda u *njegova uska, pogrbljena leđa* [10]. Nadvladavanjem unutarnjeg slijepila, u autoritetu, umjesto otjelovljenja uzvišenosti, gleda realnog - ograničenog starca, zagnjurenog ka zemlji. Kao subjekt s intencijom, oslanjanjem na vlastite moći, samostalno se referira na životnu okolnost. Pouzdanjem u vlastitu prosudbu, promatra stvarnost izvan svake predrasude. Ustrajan u vlastitim sudovima, uvjeren je u mogućnost umne objektivnosti. Vjeruje u ljude, nužnost pobune i društvenu mijenu. Ahmed, naposljetku, postaje kadija. No pod prijetnjom i prinudom, izdaje Hasana. Zamjećuje kako *u razgovoru s moćnicima čovjek mora da proguta i sve pametne razloge, da prihvati njihov način mišljenja, a to znači da je unaprijed pobijeđen* [10]. Sustav ga, unatoč istaknutosti društvene uloge, nadigrava i

omalovažavateljski poražava. Totalitarna vlast otima mu jedinog prijatelja. Slomljen, osuđuje *jedino stvorenje koje je čuvao za svoju nezadovoljenu i gladnu ljubav* [10]. Ponovno je pretvoren u *najusamljenijeg bijednika na svijetu, koji se stidi samog sebe* [10]. Bez Hasana, prijatelja koji je *čuvao ono ljudsko u njemu*, njegova čovječnost ne postoji. Izdajom je Ahmed (samo)upućen na smrt. Izdvojen u nečovječnosti, u okruženju silnika, osuđen je na mrtvilo. Iako je tražio mjesto u svijetu, osjeća kako mu je ono izmaklo. Na psihološkom rubu, tik pred raspadom, traži sućutnost kao jedini spas. Uzaludno žudi za razumijevanjem, za suosjećanjem, tuđim učešćem u njegovoj boli, kako bi se, tik pred smrt, još jednom osjetio živim - *Sam sam hafiz-Mauhamede, sam i tužan, pruži mi ruku i samo za čas budi mi prijatelj, otac, sin, drag čovjek čija me blizina raduje, pusti me da zaplačem na tvojim usahlim prsima, zaplači i ti, zbog mene, ne zbog svih ljudi, zadrži mi svoj vlažni dlan na tjemenu, kratko će trajati, a potrebno mi je; kratko jer evo, pijetlovi već pjevaju* [10].

Smrt je besmisao kao i život [10]. Tako rezimirajući, Ahmed ne poima da je, iako (prividno) poražen, svojom osobnošću pobjedonosno afirmirao ljudsku vjeru. Ne zaustavivši se na apstraktnom (religijskom) učenju koje ga, malog i slabog, zaklanja u zagrljaj nadmoćne sile, povjerovao je u sebe, i u Druge. No odvažno preuzimanje rizika kojeg donosi autentičan život, nužno podrazumijeva i spremnost prihvaćanja boli i razočaranja [4]. Kako je Ahmedova psihološka struktura krhka, on porazno doživljava vlastiti kraj. Ne shvaća kako *u životu nema samo pobjeda i poraza, već postoji i disanje, i gledanje, i slušanje, i riječ, i ljubav, i prijateljstvo, i običan život, koji mnogo zavisi samo od nas* [10]. U svom naporu da se izgradi, da se promijeni, da utječe, da razumije i da mijenja, iako često nesretan, on nimalo nije pokoren.

3.Zaključak

Derviš i smrt predstavlja psihološko strukturiranje čovjeka na rubu raspada. Ahmed se pokušava objasniti, shvatiti sebe samog, okolnostima dati značenje, staviti život u kontekst. Želi biti viđen. U suvremenom svijetu otuđenja, roman je neprocjenjiv zapis o ljudskom prijateljstvu. *Kad mi je bilo najteže, kad sam mislio da je izlaz da dignem ruku na sebe, Bog mi je poslao Hasana da me ohrabri i podigne. Njegova pažnja i dobrota, a možda smijem da kažem i: ljubav, vratili su mi vjeru u sebe i u život* [10]. Čovjek je samo-nedostatno stvorenje koje se konstruira suodnosom s drugim ljudima. U iscjeljujućem susretu, čovjeka se vidi i razumije. Empatija Drugoga čuva cjelovitost ljudskog bića [6]. Nasuprot tome, komunikacija kojom je sugovornik sveden na predmetno *To*, brigu o čovjeku čini nemogućom [2]. U takvom dijalogu pojedinac je procijenjen zavisno o potrebama i željama sugovornika. U suvremenom društvu, poticaj promatranju Drugih izvan konteksta vlastitih želja, interesa, potreba i strahova, veoma je dobrodošao. *Ulazio sam u Hasanov život po pravu prijateljstva, i i njegovoj dobroj volji, ali ako sam se nadao, ili bojao, da će mi sve njegovo postati jasno i poznato, prevario sam se. Ne zato što bi ma šta sakrio od mene, već što je duboki i sjenoviti bunar, čije se dno ne može lako vidjeti. I ne zato što je baš on takav, već što su ljudi takvi, nesagledljivi, čim ih bolje upoznamo* [10]. Ahmed precizno strukturira sastavnicu ljubavi, znanje. Bez poštovanja, brige i odgovornosti, ljubav ne postoji. No nje nema ni bez saznanja o drugom ljudskom biću

[4]. Ipak, koliko god se Drugoga zna, on uvijek ostaje nepoznanica - kako nije stvar, tuđi predmet ili nečiji posjed, čovjeka se ne može prisvojiti, a da ga se nasilno ne kolonizira. U naučnom društvu, koje znanjem pokorava svijet, poticaj doživljaju čovjeka kao bića koje izmiče totalizirajućem uvidu putem mišljenja, veoma je potrebno. Hasan ljubav *poklanja, ne tražeći drugi razlog osim potrebe koju sam osjeća, ni druge naknade osim svog zadovoljstva i tuđe sreće. Prihvatio sam nauk koji mi je dao, da čovjek dobija kad daje* [10]. Ljubav je djelatna moć temeljena na davanju. Zreo pojedinac, koji nije tržišno orijentirana osobnost, ne daje da bi primio, već mu samo *davanje* predstavlja radost. Ipak, onome koji *daje* nemoguće je izbjeći da u Drugome nešto oživi, a to što je stvoreno odražava se i njemu samome. U uzajamnosti davanja sudionici su oplemenjeni novim životom koji je zajednički razvijen. Sposobnost davanja podrazumijeva nadvladanost shvaćanja kojim se ono svodi na lišavanje, žrtvovanje ili osiromašivanje. Za produktivnu narav *dati* je znak moći, pojačane vitalnosti izražene kroz dijeljenje manifestacija vlastitog života [4]. *Uvijek sam smatrao da je prijatelj čovjek koji i sam želi oslonac, polutina koja traži dopunu, nesiguran u sebe, pomalo smoljav, nužno dosadan mada drag, jer iznađa, kao žena. A on je cijelac, uvijek svjež i uvijek drukčiji, pametan, smion, nemiran, siguran u svemu što je preduzima. Ništa mu nisam mogao ni dodati ni oduzeti, i bez mene i samnom bio je ono što je, i ja mu nisam bio potreban. A opet se nisam osjećao nižim* [10]. Ljubav je paradoks u kojemu dva bića postaju jedno, a opet ostaju dva. Ona je moguća jedino povezivanjem ljudi s integritetom. Ukoliko se oni spajaju na razini potrebe, jer ne mogu stajati na vlastitim nogama i autonomno živjeti, oni se ne vole, već se nezrelo, simbiotski sjedinjuju [4]. Hasan, kao slobodan i unutarnje bogat, odrastao čovjek, umije voljeti i biti prijatelj. Težiti takvoj osobini karaktera, važan je odgojni (samo)zadatak.

Ahmedu nedostaje rana vezanost uz oca. Princip očinske ljubavi u njemu je dekonstruiran. Promatrajući Hasanovu nježnost prema ocu, koja njemu suštinski nedostaje, primjećuje kako se smatra *oštećenim radi toga- ipak je ta vezanost za drugoga pristojna strana čovjekova* [10]. Svojim introspektivnim uvidom, on upućuje na presudnost značajnih Drugih u strukturiranju vlastite osobnosti. Nesiguran u sebe i svijet, manjkave privrženosti prema majci i ocu (prema Drugome i svijetu), on *s žedi prima prijateljstvo, da zadovolji svoju ljudsku potrebu, jaču od razuma* [10]. Roman afirmira značaj primarnih veza koje stvaraju ljudski život, ali ih s jednakom lakoćom mogu i oduzeti.

Važnost fenomena koji sudjeluju u psihološkom oblikovanju bića, romanom se prikazuje cjelovito, sistematično i pedantno. Uz intimne okolnosti života, poput obiteljskih, djelo se dotiče i onih širih, društveno-sistemskih koncepata koji presudno utječu na jedinku. Tako Hasan, govoreći o sunarodnjacima, spominje njihovu zamršenost i povijesnu beskontinuitetnu neodređenost. Oni su *rukavac odvojen od majke rijeke, bez toka i ušća, suviše malen da bude jezero i suviše velik da ga zemlja upije*. Međutim, on dobro poentira njihovu srž - *oni vole svoju mrtvaju... i nije im svejedno...a kad nam nije svejedno, znači da smo poštteni... a kad smo poštteni svaka čast našoj ludosti* [10]. Time je sumirana i sama srž romana - pobjeda nad mrtvačkom ravnodušnosti, intelektualna i emotivna aktivnost, stav poniznosti, prevladavanje izdvojenosti ljubavlju prema Drugome. obilježja su *poštenog* - zrelog čovjeka. Kako bi dorastao svojoj odraslosti, pojedincu je potrebna vjera, ali ne ona temeljena na pokoravanju autoritetu i

odricanju od vlastite snage. Nužno je povjerovati u sebe, u vlastiti identitet, u iskustvo svog mišljenja i osjećaja, u mogućnost zajedništva, u sposobnost izgradnje društvenog sustava temeljenog na principima ljubavi, jednakosti i pravde [4]. Uvažavajući ljudsku narav, romanom se promiče se snaga koja proizlazi iz suštinske krhkosti, značaj prijateljstva temeljenog na razumijevanju i čovjekova hrabrost bazirana na uvidu u nužnost mijene onog društva koje ne odgovara ljudskoj mjeri.

4. Literatura:

- [1.] Baron-Cohen, S. Psihologija zla. Beograd: Clio; 2012.
- [2.] Buber, M. Ja i ti, Beograd: Vuk Karadžić; 1977.
- [3.] Dodlek, I. Buberova filozofija dijaloga i umjetnost kao susret. Filozofska istraživanja. 2013; 33[1]: 83-95.
- [4.] Fromm, E. Umijeće ljubavi. Zagreb: VBZ; 2021.
- [5.] Nova psihoanaliza; Psihološka trauma u modernom dobu [Internet]. Zagreb, Hrvatska: Vladimir Nemet; 2021 November 1 [cited 2023 June 14]. Video: 16:24. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=mCIXjrlhfbo&t=1s>
- [6.] Nova psihoanaliza; Narcizam - život u ogledalu [Internet]. Zagreb, Hrvatska: Vladimir Nemet; 2021 April 29 [cited 2023 June 14]. Video: 16:14. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=GBQXN_NPtMk
- [7.] Nova psihoanaliza; Narcistička povreda i narcistički bijes [Internet]. Zagreb, Hrvatska: Vladimir Nemet; 2021 August 19 [cited 2023 June 14]. Video: 14:50. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=k7PFBFIsOmg>
- [8.] Nova psihoanaliza; Slikar M.C. Escher, u potrazi za cjelinom [Internet]. Zagreb, Hrvatska: Vladimir Nemet; 2021 May 16 [cited 2023 June 14]. Video: 17:38. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=xrKIDkASLT0>
- [9.] Pavić, L. Lacan: imaginarna jedinstvenost subjekta nasuprot autentičnom Ja. Zagreb: Školska knjiga; 2018.
- [10.] Selimović. M. Derviš i smrt. Zagreb: Divič; 2001.